

EROZIJOS TEMA CZESŁAWO MIŁOSZO KŪRYBOJE: SVARSTYMAI LIETUVIŲ LITERATŪROS AKIVAIZDOJE

Audinga Peluritytė

Vilniaus universiteto
Lietuvių literatūros katedros docentė

Skiriu Profesoriumi Donatui Saukai

Norint pažiūrėti į save iš šalies arba dar daugiau – iš viršaus, pagaliau dar daugiau – norint Algirdo Juliaus Greimo raginimu kelti europinio masto klausimus mūsų kultūrai, reikia visų pirma rasti paaiškinimą, kokį pagrindą ir prasmę turi skirtingų kultūrų lyginimai, kad jie leistų mums pretenduoti į tas europines problemas. Tiems geriems ketinimams, deja, nelemta įvykti. Susipažinę su šiuolaikine lyginimų teorija, pamatysime, kad ji negali atsakyti į mums rūpimus klausimus: ko siekti, kuriais kriterijais grįsti savęs pažinimą kitų veidrodyje. Vieno iš naujausių mus pasiekusių kultūrologinių tyrinėjimų autorius Wolfgang Iser aiškiai ir argumentuotai įspėja: bet kokie lyginimai, kaip rodo visa ligšiolinė komparatyvistinė praktika, patys savaime neturi jokios prasmės.

Vienintelė gairė lyginant kultūras yra tas pats principas, kuris galioja žmogaus tarp žmonių egzistencijoje ir nebūtinai suprantamas siaurai etine prasme: savęs atspindėjimas *kitame* didina savivoką, verčiančią konfrontuoti su savimi, tikrai šitaip save *kitame* pažindami, mes tampame žmonėmis, eventualiai – pasaulio piliečiais.

Stengiamės konfrontuoti su savimi, kad būtume talpesni pasauliui, nors dėl to pasaulis dar neįsipareigoja būti talpesnis Lietuvai.

Donatas Sauka, Fantazija apie lyginamąjį literatūros mokslą.¹

Debiutinis Czesławo Miłoszo rinkinys *Poemat o czasie zastygłym (Poema apie sustingusį laiką, 1933)*, lenkų kritikų teigimu, yra tipiškas *Żagarų* katastrofistinės pasaulėjautos kūrinys. Šiuo rinkiniu Miłoszas pasirodo kaip apgalvotos estetinės distancijos, šaltos kalbėjimo intonacijos ir objektyvių poetinių vaizdinių kūrėjas, mėginantis paaiškinti, įvertinti žmogiškosios individualybės ir žmonių bendruomenės sambūvio

problemiškumą, jų fatališką pasmerkumą istorijoje. Tačiau tipinės katastrofistų pasaulėjautos fone, Tadeuszo Drewnowskio teigimu, Miłoszo katastrofizmas iš lenkų katastrofistų kartos kūrybos išsiskyrė stipriu krikščioniškojo eschatologinio mito podirviu ir turėjo atnaujinantį, gydatį turinį. Žinoma, pirmuosiuose kūriniuose šie mitai nėra atsiskleidę taip aiškiai, kaip jie atsiskleidė rinkiniuose *Trzy zimy (Trys žiemos, 1936)* ir *Ocalenie (Išgelbėjimas, 1945)*, tačiau pagrindinių mitų, kultūrinių ideogramų orientyrus jau galime atpažinti.

¹ Donatas Sauka, „Fantazija apie lyginamąjį literatūros mokslą“, *Fausto amžiaus epilogas*, Vilnius: Tyto alba, 1998, 11.

Ankstyvą Miłoszo poeziją lenkų ir lietuvių skaitytojas sutiko šaltai ir rezervuotai (ir vieni, ir kiti – dėl skirtingų priežasčių), liudija egzodo poetas Alfonsas Nyka-Niliūnas: „1932 metais išėjusi pirmoji Miłoszo poezijos knyga *Poemat o czasie zastygłym* pelnė jos autoriui „padorios“ visuomenės panieką ir katastrofisto vardą. Nesuprato, nes bijojo suprasti: Czesławo Miłoszo poezija skelbė jos pasaulio ir jos idealų žlugimą ir būtinybę atsistoti nuogam prieš tokį pat nuogą žmogų bei materiją.“² „Sustingusio laiko“ vaizdiny anksstyvojoje Miłoszo kūryboje neturi nieko bendra su egzaltuotomis mistinėmis amžinybės patirtimis; tai laiko, atsidaušusio į pabaigos įvykių slenkstį, į atbaigtos, išsipildžiusios istorijos sieną, vaizdiny.

Miłoszo tveriamas žmogiškasis pasaulis yra istorinis, tai pasaulis laike, sukurtas Dievo, bet veikiamas žmogiškųjų sprendimų. Ir Miłoszo poezija, pasak Alfonso Nykos-Niliūno, „stovi revoliucinės poezijos tradicijoje, gražinusioje žodžiui ginklo ir išganyto vertę. Savo prasme tai yra *barbarų apsupto miesto poezija*. Idėjinį jos leitmotyvą, kažkada taip gąsdinusi visuomenę, būtų galima šitaip suformuluoti: už miesto sienų stovi barbarai, ir mums, gyventojams, teegzistuoja vienas klausimas: kada jie ateis ir kada mes ir mūsų kultūra virsime legenda?“³ Potencialaus laiko, pasaulio sukūrimo pradžioje duoto žmogui, ir ilgainiui, vykstant evoliucijai, besiskleidžiančio pražūtingomis istorijos formomis, priešprieša. Ši laiko pradžios ir išsiskleidusios istorijos priešprieša yra vienas

svarbiausių Miłoszo kūryboje sprendžiamų filosofinių klausimų. Skirtingais kūrybos etapais šie klausimai įgijo vis daugiau ir sudėtingesnių minties niuansų, tačiau niekada neišnyko iš Miłoszo apmąstymų, tiek poetinių, tiek eseistinių, horizonto.

Jau antrajame rinkinyje *Trys žiemos* kritikai fiksuoja katastrofistinių, grėsminčių ir šaltų vaizdinių evoliuciją į sušvelnintą, pristabdytą, netgi dvejomą, keliaplanį žvilgsnį, kai į dieviškojo laiko ir žmogiškosios istorijos konfliktą pažvelgiama ne iš gaisrų, griūčių ir karų (tiesioginis vaizdas, nors ir per atstumą), bet iš smulkmeniškios kasdienybės perspektyvos, ir užfiksuojama ne tik pražūtinga istorijos tėkmė, bet ir aukštesnės laiko perspektyvos horizontas. Palyginimui – ketvirtojo dešimtmečio vidurio (1936 m.) eilėraščiai, pavyzdžiui, „Metai“: „Viskas praėjo, viską užmiršai, / tik žemėje dūmai, debesų lavonai, / ir viršum upių smilksta pelenų sparnai, / ir traukiasi užnuodyta saulė. [...]“⁴; ir penktojo dešimtmečio (apie 1944 m.), pavyzdžiui, eilėraštyje „Pabėgimas“: „Kaiėjome iš dūmais užspraginto miesto, / Ties pirmu lauko keliuku akis atsigręžęs / Tariau: „Te mūsų pėdsakų žolėm apaugusių neris jau niekas, / Te liepsnos klykiančius tiesų skelbėjus pasiglemžia, / Te mirę mirusiems apsakos visą mūsų niūrią būtį, / Rytoj lemtis mums skyrė kurti naują laisvą gentį, / Jai svetima ankstesnė laimė bus, o blogiui lemta žūti.“ / „Eime“. Ir į atvertą kalavijo gelmę pro liepsnas mes žengėm.“⁵

Pirmuosiuose rinkiniuose poetas nuosekliai ryškina gyvenimo ir pražūties,

² Alfonsas Nyka-Niliūnas, „Užsklanda Czesławo Miłoszo knygai ‘Epochos sąmoningumo poezija’“, *Temos ir variacijos*, Vilnius: Baltos lankos, 1996, 425.

³ *Ten pat*, 426.

⁴ Czesław Miłosz, *Rinkiniai eilėraščiai / Poezja wybrane*, Vilnius: Baltos lankos, 1997, 25.

⁵ *Ten pat*, 57.

mės planetos Pasaulio sukūrimo momentu buvo suteikta žmogui. Miłoszas pasitiki šia pasaulio, paties Kūrėjo padovanoto žmogui, koncepcija. Miłoszo žmogus nešioja ir yra pasmerkta sunešioti savo ir savo pasaulio kūną (jis neatsinaujina taip viltingai, kaip pavyzdžiui, lietuvių poetės, beveik Miłoszo vienkartinės, Birutės Pūkelevičiūtės poezijos knygoje *Metūgės*, 1952), ir šio proceso jis negali nei jokiomis priemonėmis suvaldyti, nei jokiomis filosofinėmis ar religinėmis teorijomis įveikti. „Materija Miłoszui yra egzistencijos įrodymas, o žmogaus pažeidžiamumas tai liudija“¹⁰, teigia Dariuszas Tomaszas Lebioda. „Poetas nuolat pabrėždavo, kokie svarbūs jam pojūčiai – kaip liėtė, ragavo, jautė šilumą arba šaltį, kaip girdėjo paukščių balsus [...], kaip visu savimi gėrė pasaulį.“¹¹

Lenkų kritikoje įprasta neoklasicistų Miłoszo, Zbigniewo Herberto ir Wisławos Szymborskos kūrybą įvardyti kaip atrakinamą vienos pasaulėžiūros raktu – būties raktu, kuris įdiegtas pačioje materijoje, tačiau tik kalbėdami apie Miłoszo kūrybą, kaip Przemysławas Dakowiczius, galime tvirtinti, kad iš šios būties materialumo koncepcijos poetas išaugina ir unikalią „fizinio Rojaus“ koncepciją¹². Tokia „fizinio Rojaus“ koncepcija remiasi ne tik sena krikščioniškosios minties tradicija, bet ir mėgstamais Emanuelio Swedenborgo bei Williama Blake'o darbais, kitaip tariant, Europos

mistikų tradicija¹³. Šios tradicijos šviesoje išryškėja svarbi Miłoszo pagarbos materijai, realybei idėja, kuri ir kuria dvejojo bei keleriopo žvilgsnio į pasaulį, jo daiktus ir reiškinius poreikį. Jį Dakowiczius įvardija *išvalymo sąvoka*¹⁴. Dviejų kraštutinių kontrapunktų žaismė brandžiojoje, vėlyvojoje poeto kūryboje virsta svarbiu ir filosofiniu, ir stilistiniu sprendimu: *atminties, sapno, kūrybos* judesys išgrynina, nuo „laiko triukšmo“ išlaisvina daiktus ir žmones, reiškinius ir kraštovaizdžius. *Atminties, sapno* ir *kūrybos* apvalyti patirties fenomenai stoja realybės šviesoje tarsi perkošti per dieviškosios realybės prizmę – patikrinti praradimo, tačiau išlikę tokie patys.

Miłoszo poezijos požiūriu, istorijos žmogus yra pasmerkta išpildyti istoriją, ir negali iš jos nei pasitraukti, nei ją pergudrauti, nes istorijos gelmėje, pačioje laiko pradžioje, glūdi su to laiko idėja žmogui paties Dievo užduotas planas ar principas. Marianas Šliwiński, tyrinėjęs kultūrologines, filosofines Miłoszo kūrybos idėjas, teigia, kad šio autoriaus metafizinėje istoriosofijoje glūdi manichėjiškoji blogio samprata, skelbianti materijos ir dvasios santykyje glūdintį materijai būdingą blogį¹⁵. Šliwińskio įsitikinimu, Miłoszo pasaulėžiūrai pagrindus dėjo būtent tie Europos kultūrą ir filosofiją ugde mąstytojai, kuriems kaip tik ir rūpėjo fundamentinės materijos ir dvasios, istorijos ir laiko idėjos, formavusios krikščioniškosios transcendencijos idėjas senosios graikų metafi-

¹⁰ Dariusz Tomasz Lebioda, „Jasności Promieniste. Poezja Czesława Miłosza u progu nowego stulecia“, *Literatura Polska 1990–2000* 1, Kraków: Wydawnictwo Zielona Sowa, 2002, 89.

¹¹ *Ten pat.*

¹² Przemysław Dakowicz, „Stary poeta i śmierć. Eschatologia w najnowszych wierszach Czesława Miłosza“, *ten pat.*, 129.

¹³ *Ten pat.*

¹⁴ *Ten pat.*, 132.

¹⁵ Marian Śliwiński, „‘Mimesis’ Czesława Miłosza (na podstawie dyskursywnych wypowiedzi poety)“, *W kregu historii Literatury i kultury*, Piotrków Trybunalski, 2001, 87–88.

zikos pamatu – Platonas, Aristotelis, tada šv. Augustinas¹⁶. Iš Viduramžių epochos mąstytojų, pasak Šliwiński, Miłoszas stipriausiai perima René Descartes'ą, gana aiškiai interpretuodamas ne tik tįsaus, dalaus, todėl iki galo nepažinaus, materijos kūno bei idealistinės dvasios (sielos, proto) dalykus, įtikinamai pagrįsdamas transcendentinio, metafizinio Dievo ir amžinai esančios dvasios „dabar“ dalykus¹⁷. Mitai, beje, daugiausia baltiški, susiję su tėviške Lietuvoje, sapnai bei atsiminimai yra šio amžinojo „dabar“ pavyzdžiai, ženklai, metaforos Miłoszo kūryboje, nurodantys virš kūno ir materijos horizonto nuolat glūdinčios dvasinės patirties, kuriai priklauso ir pasaulio bei laiko pradžia, pirmenybę prieš kūniškąją žmogaus istoriją.

Tomas Venclova, apibendrinamas vėlyvąją Miłoszo kūrybą, teigia: „Jo eilėraščiai nebe pirmas dešimtmetis lieka tokie pat tobuli. Čia jau nepasakysi, kur yra geresnieji, kur blogesnieji. Retas poetas pasiekia šį lygmenį, kuriame vertės hierarchija praktiškai išnyksta. Bet eilėraščiai pakitėjo. Gal sustiprėjo polinkis regėti pasaulį simboliškai ir mistiškai. Žodynas, be abejo, tapo grynesnis, tvirtesnis, archajiškesnis. Erdvė, anot paties Miłoszo, virto dvilype, o poeto žvilgsnis giliai stereotipiškas. Pasaulio sakralinis centras – kilmės ir vaikystės Lietuva – ryškėja Kalifornijos perspektyvoje, o visas modernusis pasaulis Lietuvos perspektyvoje. Vilnius ar lietuviškoji provincija atgimsta eilėraščiuose taip pat apčiuopiamai, kaip Prousto knygosė Martinville ir Combray.“¹⁸ Todėl dvejopo žvilgsnio perspektyva, kuri kyla iš tiesinio ir todėl žmogui

vienkartinio laiko suvokimo, ir kuri tokia būdinga apskritai visiems neoklasicistams, Miłoszo poezijos atveju sietūsi ne tiek su sodriu kultūrinu, filosofiniu bei literatūrinu kontekstu, kuris įprastai priskiriamas poetui, kiek su sakraliniu centru, metafizine Dievo, dvasios bei laiko ir fizine istorijos problema, pabrėžiama autoriaus nuo pat kūrybinio kelio pradžios:

Pasaulio pabaigos dieną
Bitė supasi ant žydinčios nasturtos,
Saulės atokaitoj žvilgantį žvejas taiso tinklą:
Ryt išplauks, ir delfinai šokčios aplink.
Kaime jauni žvirbliukai čirškia viršum gurbų.
O žaltys, žaltys auksinis, koks ir turi būt.

Pasaulio pabaigos dieną
Moterų švyti balti veidai laukuos iš po skėčių.
Girtuoklis vejos pakrašty užsnūsta.
Tie laikraščių pardavėjai – nors
užsikimšk ausis!
Valtis plaukia, geltona bure, vėjo išpūsta.
Vakaras. Smuikų skambesys.
Pro atvirą langą. Žvaigždės šviečia.

O kas tikėjos griautinių, mažų
mažiausiai – žaibų,
Tarsi nusivylę, stebisi.
O kas tikėjos arkangelų trimitų ar šiaip kokių
ženklų – juo labiau
Netiki tu. Negali būti. Jau?
Nes kol saulė ir mėnuo stovi aukštybėse,
Kol tu rožė su kamane prieš nuskindamas
rankoj laikai
Ir kol rožiniai gimsta vaikai,
Niekas netiki. Negali būt. Jau?!

Tik žilas senutėlis, toks kad galėtų būt pranašas,
Tačiau ne tas jam rūpi, nes turi kitų darbų,
Panosėj murma, pomidorus parišdamas:
Kitos pasaulio pabaigos nebebus,
Kitos pasaulio pabaigos nebebus.

„Daina apie pasaulio pabaigą“¹⁹

¹⁶ *Ten pat*, 78–102.

¹⁷ *Ten pat*.

¹⁸ Venclova, 1991, 476.

¹⁹ Miłosz, 1997, 39–41.

Savo brandžiausius eilėraščius, nuo knygų *Ocalenie (Išgelbėjimas, 1945)* ir *Światła dzienne (Dienos šviesa, 1953)* iki pat *Dalsze okolice (Tolimesnės vietovės, 1991)*, *Na brzegu rzeki (Ant upės kranto, 1994)*, Miłoszas konstruoja mažiausiai iš dviejų perspektyvų – transcendentinės ir metafizinės meditacijos, savo valia ir galia prilygstančios religiniam ar filosofiniam tiriamos būties aktui, ir konkrečios kasdienybės refleksijos. Pastaroji imponuoja Miłoszui nuo ankstyvosios jaunystės laikų, kai, prisiskaitęs Thomaso Stearnso Elioto, jis suprato, kad realus pasaulis – tai realių įvykių ir potyrių sfera, kurią galima patikrinti mito (amžinoji kultūros transcendencija) patirtimi. Taigi į pasaulį Miłoszas, kaip ir jo poezijos žmogus, žvelgia iš dviejų perspektyvų – dieviškosios, kuri yra ir žmogaus *atminties, sapnų, kūrybos*, ir gamtos, kuri įkūnija egzistencijos medžiagą, pačią materiją. Konkreti realybės erdvė Miłoszo kūryboje paprastai įvertinama meditaciniu žvilgsniu, įgytu atminties ir patirties, tėviškės ir studijų, kelionių ir parašytų knygų perspektyvoje. Vienoje programinių savo esė „O erozija“ („Apie eroziją“, 1998), kurioje aiškina savo pasaulėžiūros orientyrus, pats Miłoszas yra prisipažinęs, kad meditacija jo kūryboje yra esminė jo pasaulio suvokimo sąlyga, neretai įgyjanti ne tik maldos, bet ir mistikos bruožų²⁰. Sunku nusakyti, kaip stipriai ši meditacija yra persmelkusi Miłoszo kūrybą, bet jeigu reikėtų nurodyti, į ką yra nukreipta šios pasaulėžiūros krypties rodyklė, tektų pripažinti, ne kartą yra mąstęs poetas, kad ji

nukreipta į laiko ir vietos vienybę (paprastai Miłoszo kūryboje ji glūdi praeityje, yra pasiekiamą atminties, sapno bei religinės meditacijos keliu), o šios vienybės struktūra glūdi mūsų patiriamoje realybėje, į ją įdiegta, ir ši struktūra yra hierarchinio pobūdžio²¹.

Toks realybės pasaulio modelis suteikia Miłoszo pasaulėvaizdžiui neabejotino graikų gamtamokslio pobūdį, kurį poetas visada vertino, nes vien meditacinė mistika ir religinis patyrimas gali būti pernelyg nuspalvinti subjektyvių „aš“ patirčių ir neįstengti paaiškinti supančios tikrovės. Daugelyje savo esė Miłoszas atkakliai ieško tokio gamtos mokslo pagrindo, tokio šiuolaikinio žmogaus mąstymo pamato, kuris ne tik leistų apibendrinti religijos, meno ir mokslo pasiekimus, bet ir suteiktų galią poetui dvasinėje patirtyje apibendrinti savo laiką. Tačiau esė „Apie eroziją“ Miłoszas prieina prie išvados, kad šiuolaikinio mokslo specializacija ir apskritai jo specifika nesuteikia tokios galimybės, o tai, kas suteikė XX amžiaus mokslui tvirtus orientyrus, yra atėję iš anksčiau arba sąlygota ankstesnių žinių apie pasaulį – Charleso Darwino, Karlo Marxo, Sigmundo Freudo išvalgos, ir net siekia Isaaco Newtono fizikos laikus²². Tačiau šiandieną mes gyvename poeinšteinės fizikos ir kvantų teorijos epochoje, kuri pavaldės naujus požiūrius, ir šiandieną mes vis dar niekaip negalime suvokti, kokius²³. Dar „klasikinės fizikos“ epochoje, sako Miłoszas, mokslo kalba leidosi išverčiama į vaizdus, o šie rasdavo atitikmenis žodyne.

²⁰ Miłosz, „O erozija“, *O podróżach w czasie*, Kraków: Wydawnictwo Znak, 2004, 19–31.

²¹ *Ten pat*, 31.

²² *Ten pat*, 30.

²³ *Ten pat*.

Alberto Einsteino fizika visiškai pakeitė pasaulio pažinimą²⁴. Šiandieną, poeinšteiniškosios fizikos epochoje, ne tik mistikas, bet ir menininkas bei mokslininkas galėtų sutarti dėl to, kad kalba nepajėgi papasakoti mums apie mūsų pasaulį. Užuoat bėgęs nuo tikrovės (poetas smerkia simbolistus už tai, ir dažnai mini Stephane'ą Mallarmé kaip tokio pabėgimo įkvėpėją) į subjektyvių pojūčių saviapgaulę, Miłoszas atsigręžia būtent į jį supančią realybę taip pagerbdamas jos sandarą ir pripažindamas, kad nei jos (fizikinės istorinės realybės), nei metafizinės dvasios (Dievo) jis negali aprėpti ir įvardyti savo ribota žmogiškąja kalba. Vienintelis būdas artėti tiesos link – įjungti ir kritinį protą, stebintį aplinką bei gebantį apibendrinti istorijos vyksmą, ir religinę poetinę meditaciją. Jų jungtyje, nors ir stipriai veikiama subjektyvių „aš“ patirčių, atsiskleidžia bent kiek objektyvi istorijos ir universali būties tiesa, kuri žmogui vis dėlto nėra pažini iki galo (tik Dievui). Šiuolaikinė literatūra ir apskritai menas yra tiesos siekimo būdas, ne pati tiesa (autorius tai ne kartą yra pabrėžęs!), nes meno tikslas yra atpažinti blogį, žinoti, kad jis yra, ir nurodyti, kur prasideda šis blogis peržengiančios tiesos riba. O tiesos koordinatės istorijos raidoje kinta.

Vėlyvojoje Miłoszo kūryboje, išsaugojusioje pagrindines į pražūtį vedančios istorijos nuostatas, bet beveik nusivaliusioje katastrofistinius vaizdinius, dominuoja neišvengiamai erozijos ir mirties veikiamo, ramaus, su savo gamtos prigimtimi susitaikiusio ir medituojančio „aš“ potyriai ir vaizdiniai. Vienas brandžiaus

sių vėlyvųjų Miłoszo eilėraščių „Lanka“ (iš rinkinio *Ant upės kranto*, 1994) yra būtent toks keliaplanio žvilgsnio ir metitacinės, transcendentinės mito patirties sufokusuotas brandus savojo „aš“ ir dieviškumo jutimas: „Tai buvo paupio lanka, vešli, dar nešienauta, / Skaisčiausiąją birželio saulės dieną. / Aš jos ieškojau visą amžių, radau, atpažinau, / Ten tarpo žolės ir gėlės, kadaise pažįstamos vaikui. / Pro primerktus vokus siurbiau tą šviesumą, / Ir kvapas mane apsėmė, bet koks žinojimas liovės. / Staiga pajutau: išnykstu ir raudu iš laimės.“²⁵ (1992). Įsikūnydamas istorijoje, Miłoszo „aš“ įgyja pažinimą, o išsikūnydamas peržengia jo teikiamą ribotumą. Ir nėra jokio kito kelio į tiesą, tik stoviškai pripažinti savo mirtingą prigimtį, savo veiksmo ir judesio ribotumą, ir nukreipti jį į savojo „aš“ ištakas. Tai galbūt iš judėjų krikščioniškosios pasaulėjautos, apie kurią nemažai yra mąstęs Miłoszas, perimta išbaigto, atbaigto laiko, materijos idėja. Pripažindamas žmogaus veiklos, o ne stichiškos gamtos sąlygojamą pasaulio eroziją, Miłoszo žmogus prisiima astsakomybę už savąjį „aš“ ir pasaulį, kartu atsisakydamas egocentriškos nuostatos tą pasaulį suvaldyti, bet pripažindamas kažką aukštesnį, glūdintį už visos žmogaus istorinės veiklos, už jam suteiktos materijos, kūno, tėvynės, netgi Žemės, kuri suprantama plačiau už tėvynę.

Ir čia būtų įdomu palyginti Miłoszo „Žemės“ poetinę bei filosofinę kategoriją su lietuviškų žemininkų „žemės“ kategorija: šalia į akis krintančių egzistencinių ontologinės būties vietos suvokimo pana-

²⁴ *Ten pat.*

²⁵ Miłosz, 1997, 359.

šumų, yra akivaizdus pasaulėžiūrinis šių „žemių“ skirtumas. Miłoszas kitaip traktuoja pačią su Žeme siejamą tėvynės idėją, suteikdamas šiai neabejotinai augustinišką laiko, kai buvo sukurtas pasaulis, aspektą. Juk nesvarbu, kur buvo sukurtas, svarbu tik kada. Nuo to „kada“ priklauso ir „kaip“, ir dėl „ko“. Šis „kada“ numato etikos ir eschatologijos ryšį, taigi su laiku siejamas ir būties prasmės, o su gamtos fizika – ir metafizikos klausimas. Miłoszo metafizika – gamtos laiko ir žmogaus istorijos klausimas Dievo ir amžinybės perspektyvoje. Metafizinį gimtosios žemės kaip „atviro žaizdos“ klausimą iškelia ir žemininkų ideologas filosofas Juozas Girnius, siūlydamas nepamiršti krikščioniškųjų didesnės dalies žemininkų pasaulėžiūros pamatų²⁶. Vis dėlto analizuodamas žemininkų keliamą žemės idėją ir *Žemės* antologiją pristatydamas egzodo skaitytojui, Girnius simptomiskai komplikuoja mąstymą apie krikščioniškąjį žemininkų kūrybos diskursą nurodydamas, kad žemininkų kūryboje žemės prasmės klausimas labiau siejamas su žmogaus kilmės, kūrybos ir egzistencinės pilnatvės (pasak Girniaus – laimės) patirties vieta²⁷. Nesvarbu, kad pagrindinis žmogaus veiklos laukas yra jo kūryba, istorijos samprata nėra abstrahuojama į laiko tiesę. Žemininkų kūrybą matant platesniame šiuolaikinės lietuvių poezijos lauke, tenka pripažinti, kad žemės laiko ideologija yra gamtos ir darbų ciklas, jei ir turintis kokią nors eschatologinio laiko koncepciją (S. Gedos, M. Martinaičio kūryboje), tai stipriai veikiamą ir gamtos ritmo (laiko

ovalas, spiralė). Kitaip tariant, stipriai per-smelktą ir kitų pasaulėžiūrinių turinių.

Prie laiko ir istorijos klausimo Miłoszas savo kūryboje grįžta nuolat. Esė „Szyborska i Wielki Inkwizytor“ („Szyborska ir Didysis Inkvizitorius“, 2003) Miłoszas yra išprovokuojamas sudėtingiems vieno Szyborskos eilėraščio apmąstymams. Eilėraščio apie mergaitę, kuri padaro asmeninį Newtono traukos dėsnio atradimą – obuolys iš tiesų nukrinta ant žemės²⁸. Maža mergaitė Szyborskos eilėraštyje supranta, kad jos laukia tas pats, kas ir šio obuolio – augimas, branda, senatvė ir mirtis. Newtono dėsnis mažai mergaitei tampa žinia, kad laikui bėgant ji neteks savo artimųjų, o Miłoszui šios mergaitės ir, regis, tokio su laiku mažai susijusio gamtos dėsnio atradimas tampa tuo pačiu jį nuolat dominančiu laiko trukmės ir neišvengiamo pasaulio kismo bei baigties atradimu: krintančio obuolio vaizde Miłoszas išvelgia į trumpą akimirksnį telpantį viso žmogaus gyvenimo laiką (kitas gal atpažintų kitą ką – būties sunkumą, trapumą, formų sultingumą). Kitaip tariant, Miłoszas šitaime obuolio kritimo akimirksnyje, kaip ir Szyborskos kūrybos fragmente, išvelgia pačią jam aktualiausią pasaulyje daiktų / dalykų baigtinumo taisyklę. Apmąstymai apie daiktų baigtinumą Miłoszo mintis išsviedžia į gamtamokslio erdvę ir verčia suvokti, kad visi gamtos dėsniai nurodo mums ne kokius nors pavienius atradimus, kurie galioja mokykloms, vadovėliams ir pasaulį tiriantiems išradėjams, bet juos vienijančių gyvenimo istorijos laiką, kuris turi pradžią ir pabaigą. Gamtos prigimtis,

²⁶ Juozas Girnius, „Žmogaus prasmės žemėje poezija“, *Žemė*, Vilnius: Vytury, 1991, 25.

²⁷ *Ten pat*, 36.

²⁸ Miłosz, 2004, 143–146.

Miłoszo supratimu, glūdi šiame pradžios – pabaigos priežastingume, įkūnydama pažįstamus ir nepažįstamus pasaulio dėsnius. Visa žmonijos raidos istorija, tiek fizinė, tiek metafizinė, yra tvirtai susieta su gamtos kūnais, ir tų kūnų prigimties – svorio, tūrio, traukos – yra paliudijama kaip baigtinė. Baigtinumas yra iššūkis, kurį žmogui tenka išverti.

Esė „Szyborska ir Didysis Inkvizitorius“, eilėraštyje apie mergaitę ir obuolį Miłoszas įžvelgia ir krikščioniškosios istorijos bei dvasinio mokymo esmę. Pasak Miłoszo, jis ir glūdi Szyborskos eilėraščio mergaitės atradime, kad mirksnis įkūnija baigtinumo nuojautą. Pasitelkęs Fiodoro Dostojevskio apmąstymus apie krikščionybę bei Ivano Karamazovo „Legendą apie Didįjį Inkvizitorių“, Miłoszas daro neįtikėtinas visam nedideliam esė tekstui išvadas: Szyborskos atskleis-tame mergaitės žvilgsnyje į obuolį glūdi visa krikščioniškojo požiūrio į laiką ir baigtinumą esencija – pasaulio prigimties pripažinimas. Karamazovo kūrinyje „Legendą...“ remiamasi trimis Evangelijoje aprašytais Kristaus gundymais. Pirmasis – Kristui dykumoje Šėtonas pasiūlo alkį numalšinti duona paverstais akmenimis, kartu amžiams išspręsti amžinai alkstančiųjų problemą ir paneigti pareigą duoną užauginti pagal gamtos prigimtį. O gamtos prigimtis, Miłoszo manymu, yra dieviška. Antrasis – šokti nuo uolos į bedugnę, taip priversti angelus jį sugauti ir paneigti žemės traukos dėsnį, kuris yra Dievo sukurto gamtos pasaulio dėsnis. Trečiasis – tapti šio pasaulio karaliumi, kuris valdytų pasaulį ir žmones iš meilės, rūpintųsi žmonija, taip paneigdamas laisvo pasirinkimo valią.

Jei Kristus būtų neišlaikęs šių gundymų, pasak Miłoszo, jo mokymas būtų virtęs niekiniu, nes neigtų tuos gamtos dėsnius, kuriems paklūsta pasaulis, o šie yra įdiegti paties Kūrėjo. Pats Miłoszas ne kartą yra pripažinęs, kad mintis apie gamtos prigimtyje tūnantį blogį jam visą jaunystę atrodė nepriimtina. Bet metams bėgant poetas priėjo prie išvados, kad blogis yra, bet jis glūdi ne gamtos, kuri yra sutverta Kūrėjo, todėl šventa, prigimtyje, bet kur kas sudėtingesniuose žmogaus laisvos valios ir veiklos aktuose, kurie veikia gamtą. Miłoszo perskaitytame Szyborskos eilėraštyje atsivėręs mergaitės žvilgsnis nuveda mus į kaip tik tokį gilų laiką, žmogaus laisvos valios ir ribotos gamtiškos prigimties žmogui keliamų problemų labirintą.

Miłoszas be jokių išlygų ir pasiteisinimų (dėl lemties, susiklosčiusių aplinkybių ar geografinės padėties) prisiima metafizinę istorijos kaltę. Tokiu būdu istorija, būdama dieviškojo laiko dalis, iš principo ir yra gryna transcendencija, nesutampanti su gamta, kurianti unikalią žmogiškąją būtį. Todėl istorija yra daugiau nei gamta, kone dvasinė substancija. Miłoszas savo kūryba patenka į XX amžiaus Europos mentaliteto dešimtuką – storiškai įkūnydama ir kritiškai pervertindamas krikščioniškąsias ir katalikiškąsias Vakarų Europos vertybes (nuolat gvildena mokslo, tikėjimo, pažangos, tradicijos ir individualaus sąmoningumo klausimus), savo poezija, komentarais ir eseistiniais apmąstymais netgi sutelkdamas savotišką Amžiaus ir amžių pabaigos pasaulėžiūros pamatą. Ne veltui Miłoszui, 1980 metais gavusiam Nobelio premiją, buvo segama *tūkstantmečio sūnaus* etiketė. Transcendentinė istorija neišvengiamai

remiasi krikščionišką istorijos logiką, o esė „Apie eroziją“ Miłoszas pabrėžia, kad XX amžiaus istorija byloja apie krikščioniškųjų vertybių įtakos išsekimą, ir igrėja radikalų „krikščioniškosios erozijos“ pobūdį²⁹. „Krikščioniškoji erozija“ yra pačios biblinės žmogaus sukūrimo laike istorijos atbairga. Baigiasi ištisas kultūros etapas, epocha, kurios pabaigoje ne tik pristingame visą istorinį mąstymą galinčio suvienyti (gamtos) mokslo pamato, bet esančio mokslo pamatas, išpuoselėtas šitos istorijos, verčia iš pamatų patį istorijos pamatą.

Ir ši tragiška situacija – natūrali XX amžiaus mokslo ir karų eiga, išsviedusi Dievą žmogaus pavidalu iš pasaulio centro³⁰. Viduramžių ir Renesanso filosofija iš principo buvo grįsta graikų gamtos mokslu ir krikščionišką antropologija, bylojančia, kad visų įvykių centras yra žmogus. Šiandieną, pasitelkus kvantinę fiziką ir biomediciną bei genų inžineriją, ši antropologija yra įveikta žinių apie žmogaus, gyvūnų, gamtos organizmų identišumą, tad visatos centre galime matyti ką tik norime – kvantą, DNR geną ar dar ką nors. Bet tas „kas nors“ yra iki fizinių matmenų išskaidyto ir mitinės sąmonės nebeapibendrinto pasaulio dalis, stokojanti visumos pojūčio. Visuma dar įmanoma mene, ypač poezijoje, turinčioje religinį tiesos instinktą. Štai kodėl menas, ypač literatūra, yra vienas svarbiausių žmogiškojo pažinimo būdų. Šiandieninė literatūra, siekianti pažinti medžiaginį pasaulį, o pažinusi įtikinti jo tikrumu, priversta vengti ir vengia krikščioniškųjų tiesų. O XX amžiaus literatūra,

ypač jos pirmtakė Dostojevskio kūryba, itin kinamai vaizduoja žmogaus sąmonę, įtrigusia tokia (gamtos ir religijos tiesų) prieštaravime. Būdamas sąžiningas katastrofistas net ir vėlyvuosiuose apmąstymuose Miłoszas iš tiesų reflektuoja krikščionybės numatytus pasaulio pabaigos ženklus, bet sugeba pažvelgti į juos iš kultūrologinio ir objektyvaus atstumo, be neivilties, su meile. Poetas, kaip ir jo kūrybos žmogus, nemato laiko pasaulyje vietos, kurioje galėtume pailsėti nuo istorijos, nes pasaulis ir yra istorija, ne vieta.

Vietos klausimas Miłoszo kūryboje galėtų būti svarstomas nebent „ištakų“ pozicijoje. Jei jau yra ta ideali vieta, atitinkanti „fizinį Rojų“, tai tik anapus istorijos, dieviškojo laiko pradžioje, bet ne geografinėje vietovėje (todėl tėviškė Lietuvoje Miłoszui tėra tokios laiko pradžios metafora). Tokią išvadą, beje, savo gyvenimo paskutiniaisiais metais yra priėjęs ir prancūzų simbolistas, Miłoszo giminaitis Oskaras Milašius, svarstydamas apie galimybę žmogui nebūti sužeidžiamam laiko. Tik mistinė patirtis, meditacijos kulminacija gali leisti tai pajusti. O istoriniame laike nėra nei momento, nei vietos, kur galėtume pailsėti nuo istorijos. Miłoszo kūrybos žmogus ir neieško, ir nesitiki nei tokio momento, nei vietos. Prancūzai, beje, yra parašę nemažai veikalų apie laiko sampratą Europoje ir priėję prie išvados, pasiekusios ir Lietuvos skaitytojus: tokia laiko samprata, vedanti mus į pasaulio ištakas ir anapus istorijos, yra užgimusi mūsų civilizacijos priešaušryje, būtent Viduržemio jūros regione. Lenkų literatūroje ir literatūrologijoje apie tokią laiko sampratą rimčiau diskutuota nuo neoklasicizmo manifesto, kurį parašė

²⁹ *Ten pat*, 20.

³⁰ *Ten pat*, 23.

poetas Jarosław Marek Rymkiewicz (1967)³¹, pasirodymo. Būdamas gana skeptiškas bet kokių literatūrologinių, kultūrologinių mitų atžvilgiu, Miłoszas lieka atidus pačiam istorinio sąmoningumo ištaukų faktui – šiame regione iš tiesų susitiko dvi fundamentalios mąstymo sistemos – heleniškoji, graikų filosofinė-gamtamokslinė, pabrėžianti materinę būties prigimtį, orientuotą į vietą, ir judėjų krikščionių, grįsta tikėjimo ir intuicijos, dvasinio primato logika, akcentuojanti laiko patirtį³².

Materinė pasaulio patirtis lietuvių literatūroje taip pat yra labai svarbi. Mąstant dviejų esminių impulsų, skatinančių žmogiškąją kūrybą, kategorijomis – regimuoju arba girdimuoju, dailės ar muzikos primato, kylančių iš skritingų Viduržemio regiono tradicijų (graikiškosios-romėniškosios ir judėjų krikščionių), – tektų pripažinti, kad regimoji, vizualioji pasaulio sankloda lietuvių kultūroje, bent jau šiuolaikinės poezijos kontekste, yra stipriau vyraujanti. Ir kuo arčiau šios dienos, tuo ryškiau. Daiktavardžių ir vardažodžių dominavimas lietuvių poezijoje yra gražiai aprašytas ne vieno literatūrologo tekstuose, tad nestebina ir žemininkų kūryboje išryškėjusios „žemės“ fenomeno savybės, siejančios šią „žemę“ su konkrečiu kraštovaizdžiu, geografine vieta, prarasta esmine egzistencijos atrama.

Lietuvių žemininkams, istorijos verpetuose pasislinkusiems iš savo žemės, savo vietos, klausimas „kada?“ yra visiškai ne-

svarbus, o svarbus tikrai vienas „kur?“, kuris jau savaime sublimuoja vertybių hierarchiją. Tarsi Olimpo dievai, lietuvių poetai mielai būtų gyvenę ant saugaus savo kalno, savo žemėje, jei tik žiauri ir nesuprantama istorija nebūtų nuo jo pravijusi. Ir nors tas kalnas lietuvių literatūroje turi autentiškus vardus ir autentišką likimą (Birutės kalnas, Gedimino, Medvėgalio, Šatrijos, Anykščių Šilelio ir kt.), tai, kad jis yra tankiai apaugęs giriomis ir išraižytas natūralių gamtos telkinių, jo nuo istorijos kirčių neapsaugojo. Jeigu tik būtų įmanoma sugrįžti į šią stabiliaus Rojaus vietą, viskas stotųsi į savo tapačias ir nekintančių vertybių vietas. Arvydo Šliogerio filotopija yra būtent tokios rūsies filosofija.

Lietuvių egzodo poetas visada džiaugiasi bent mintimis į savo Rojų sugrįžęs, o egzodo poezija yra totalaus ir neįmanomo sugrįžimo į pradžių pradžią projektas. Rojų, kuris yra konkreti geografinė vieta, o aplinkybės ir laikas ne tokie svarbūs. (Miłoszas tikrovėje to nesitiki iš principo, ir sugrįžimo malonę jam teikia tik *sapnas* ar *atmintis*.) Ir klausimai „kada?“ ir „kodėl?“ čia neturi jokios galios. Tokie klausimai tik kelia bežadį sielvartą ir palaužia meditacinę galią suvokti gamtos reiškiniuose glūdinčią dievišką, transcendentinę išmintį. Lietuvių poezija atmeta istorijos ir žmogaus santykį laike, keliantį laiko tėkmės, žmogaus veiklos ir erozijos klausimą. Lietuvių poezijoje žmogus išgyvena transcendenciją gamtos ir žemdirbiško ciklo akivaizdoje, kai gamtos entropijos procese išryškėja totali žmogaus priklausomybė nuo geografinės vietos ir gamtos permainų: „mirti žemai / pasikelti aukštai

³¹ Jarosław Marek Rymkiewicz, „O jedności czasu“, *Czym jest klasycyzm: Manifesty poetyckie*, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1967, 71–91.

³² Czesław Miłosz, „Upadek cesarstwa rzymskiego, czyli coś dla zwolenników śródziemnomorskiego mitu“, *Idem*, 2004, 46–59.

/ ant žalio lapo amaruoti³³ (Justinas Marcinkevičius). Visa XX amžiaus lietuvių literatūra, ir rašyta Lietuvoje, savo pasaulėžiūros orientyrais nesukuria opozicijos egzodo literatūrai, o greičiau tęsia jos idėjas: „Matuoti laiką / pagal rugių žydėjimą / ir laukų kvapą, / pagal paukščių atsiveikimą / ir sugrižimą.“³⁴ (Janina Degutytė). Galbūt Lietuvoje rašytoje literatūroje dar sunkiau išskirti krikščioniškojo diskurso požymius, nes šis diskursas suverptas iš keleto religinių sistemų, kurių ryškiausias – senasis baltų mitas, senųjų indoeuropiečių mentalitetas, tegu ir labai subjektyviai restauruotas. Tačiau laiko ir amžinybės klausimus lietuvių poezija svarsto ir nepasigesdama žmogaus ir istorijos, tiesiog iš gamtos sukeltų nušvitimo akimirku: „– pradžios – neregėjau – nei galo / vien – Saulės – šviesos – / sukinyš“³⁵ (Sigitas Geda). Tokios entropijos akivaizdoje prisiimti metafizinę atsakomybę už savo veiklos padarinius nėra jokios būtinybės, ji deleguojama gamtos substancijai ir nesiliaujantiems jos procesams. Žmogaus veikla ir istorija tokio mąstymo fone tik atspindi gamtos sistemą, kitaip tariant, tėra jos požymis.

Diskusija apie istorinio laiko sampratą Miłoszo ir šiulaikinėje lietuvių poezijoje būtų bevertė, jei neturėtume omenyje fakto, kad savo pasaulėjauta mūsų literatūra iš esmės įkūnija kitą, kitokio mentaliteto Europos laiką, išsaugojusį relikvinius senosios Europos parametrus, o polinkiu į

Rytų religines sistemas (Vedas, budizmą ar dzeną) praneša apie gamtos religijos primatą savo pasaulėjautoje. Bet sutinku su kitu, pagrįstos pasaulėžiūros motyvu, kurio pasigendu lietuvių poetų apmąstymuose apie būtį, – tai fundamentinio požiūrio, išaiškinančio mūsų mentaliteto ypatybes ir tomis ypatybėmis diagnozuojančio Europos ar pasaulio mentaliteto klimata, poreikį. Miłoszas įkūnija patį krikščioniškojo ir netgi katalikiškojo mentaliteto epicentrą, kuriame nėra galimybės pailsėti nuo dabarties. Tačiau juk budistui indui ar kinui pasaulis galbūt atrodo kitaip, jei geba rasti tokį momentą? Klausimų kelia tai, kad lietuvių poezija jaučiasi išsviesta iš ją pagrindusių būties reiškinių lauko į keistų, nereflektuojamų istorijos įvykių situacijas. Ir šie įvykiai, deja, nėra nuotyčiai, kurių taip stokoja lietuvių proza, bet kančia, kuriai savo pasaulėjauta modernistinės epochos momentu lietuvių literatūra lyg ir nebuvo pasirengusi, todėl nepriėmė. Kitaip tariant, vartodami sąvokas „krikščionybė“, „krikštaitas“ ir „Europa“, mes nebuvo jų priėmę į savo sąmoningumo kraitį. Šiandieną irgi savinamės istoriją ir trokštame joje būti. Gal tik Alfonsas Nyka-Niliūnas, ypač knygoje *Vyno stebuklas* (1974), *Žiemos teologija* (1985) ir *Būties erozija* (1989), imasi šias nepaisomas laiko ir istorijos tiesas iš tiesų apmąstyti. Įdomiau su Europos paribių ar kardinaliai kitaip suvokiamu laiko patyrimu mus susietų Donaldo Kajoko, Kornelijaus Platelio, Nijolės Miliauskaitės, Aido Marčėno, į kurių apmąstymų audinį yra įjautas dzeno, Vedų, kinų išminties ir transcendentinio patyrimo pluoštas, poezija. Reikia manyti, kad momentas, kai šis pluoštas leis atpažinti kitokios tapaty-

³³ Justinas Marcinkevičius, „Pasivaikščiojimas pavasarį“, *Carmina minima*, Vilnius: Tyto alba, 2000, 63.

³⁴ Janina Degutytė, „Gyventi...“, *Tarp saulės ir neakties*, Vilnius: Vaga, 1980, 49.

³⁵ Sigitas Geda, „Pauzė“, *Žalio gintaro vėriniai*, Vilnius: Vaga, 1988, 109.

bės Europoje motyvaciją, ateis. Miłoszas įdėjo nemažai intelektualių pastangų, kad jo krikščioniškosios kultūros tapatybė būtų atpažinta.

Vietoj išvadų norėtuši grįžti prie profesoriaus Donato Saukos lyginamųjų literatūros studijų prasmės paieškų klausimo. Svarstymai apie konfrontaciją su savimi neišvengiamai veda prie būtinybės atsiversti pasauliui: „Pasaulio nepaprastas dosnumas atsiveria mums tada, kai, atsiliepdami į jį, mes konfrontuojame patys su savim. Tuo daugiau mums pasaulio, kuo anksčiau mums savyje. Nuo Goethes ir jo epochos ne tik chronologiškai esame ganėtinai nutolę. Nepalyginti daug didesnis atstumas dvasinės brandos kelio. Nuo Goethes. Nuo Ch. Baudelaire'o, R.M. Rilke's, P. Valéry, B. Pasternako. Pašėlusiai reikia plėšytis, kad tų atstumų mastas mums paaiškėtų. Kad susidūrimą su klasika išgyventume kaip skausmingą, bet būtiną išganymo terapiją – lyg nudrėskiančią valktį nuo akių ir negailestingai sujaukiančią nusistovėjusią mūsų vertybių hierarchiją.“³⁶ Šiuolai-

kinės poezijos įvairovėje nesunkiai galime išvelgti monotonijos bruožų, o poezijos atnaujinimo veikla daugiausia priklauso nuo kritinės literatūros mokslo minties, kuri yra pirminė poezijos konfrontacijos su savimi sąlyga. Neįmanoma tikėtis proveržio ten, kur konfrontacija nevyksta, net ir klasikos bei klasikų akivaizdoje. Literatūros pasaulėvaizdžio klausimas yra neišvengiamai susijęs su pasaulėžiūra, ši neišvengiamai susijusi su giliaisiais kultūros mentaliteto klodais. Laiko ir istorijos klausimas – vienas svarbiausių, svarstant šiuolaikinės lietuvių poezijos vietą šiuolaikinėje Europos literatūroje. Ir ne tik dėl didelių asmenybių, tokių kaip Miłoszas, mestų iššūkių poezijoje, kritikoje ir esė, bet ir dėl pakankamo lietuvių poezijos savitumo. Jei kalbėsime apie dvasinės brandos etapą, turėsime pripažinti, kad jis yra lygiai toks, kokio reikia, kad nuo akių būtų plėšiami valkčiai, o skausminga išganymo terapija įvyktų. Literatūros mokslui šis dosnumas yra ne mažiau skausmingas nei poezijai. Ir ne mažiau svarbus.

³⁶ Sauka, 1998, 19.

2007 08 02–2009 10 29

THE TOPIC OF EROSION IN THE WORKS OF CZESŁAW MIŁOSZ FROM THE PERSPECTIVE OF LITHUANIAN LITERATURE

Audinga Peluritytė

S u m m a r y

The creation of Polish literature classic Czesław Miłosz (1911–2004) is being discussed in this article. It is proposed that the Christian time and history are more important than space and its experiences in the creation of Miłosz. History is a time of God, Creator, that is given to human being, but that time of history is finite, and knowable in that way only. The time of history is given to human so that he could realize his will by creating culture, civilization, by being in action in the world. The gift of knowledge is given

to human in the presence of God, Creator, and so the responsibility for the surrounding matter of the planet. Human inevitably consumes the nature of the planet he lives on by his activity, and embroils into a difficult creative process. The erosion of nature is a consequence of human activity in history. Miłosz ponders upon the categories of human history and nature by invoking plenty of cultural contexts. The Christian eschatology – one of the most important of them. But Lithuanian literature, entering Polish

literature mainly through biographic and creative experience of Miłosz, almost does not know such eschatological, Christian time. The Lithuanian literature reasons in a perspective of natural, entropic

time, and consequently the questions of Christianity, civilization, history exist in Lithuanian literature under a different – alternative – programme of natural religion and worldview.

Gauta 2009 11 02

Priimta skelbti 2009 11 11

Autorės adresas:

Lietuvių literatūros katedra

Vilniaus universitetas

Universiteto g. 5

LT-01513 Vilnius

El. paštas: audinga.tikusiene@flf.vu.lt